

5. Rusabrov, E. T. (2013). *Tvorcheskoe nasledye. Vospomynaniya sovremennykov*. [Creative heritage. Memories of contemporaries]. Kharkiv.
6. *Slovnnyk inozemnykh sliv*. (2014). [Dictionary of foreign words]. Kyiv.
7. *Slovnnyk ukrayins'koyi movy*. (1979). [Dictionary of the Ukrainian language]. Kyiv.
8. Uzhvenko, N. Ya., Skryabina, N. S. (2013). *Pantomima u pytannyakh ta vidpovidyakh*. [Pantomime in questions and answers]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ШЕВЧЕНКО Анастасія Ігорівна – старший викладач кафедри майстерності актора та режисури театру

Харківського Національного університету мистецтв ім. І. П. Котляревського.

Наукові інтереси: професійна підготовка майбутніх акторів.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

SHEVCHENKO Anastasia Ihorivna – Snior Lecturer of the Department of Actors Skill and Directing of the Animation theatre Kharkiv National University of Arts I. P. Kotlyarevsky named.

Circle of scientific interests: professional training of future actors.

Стаття надійшла до редакції 19.04.2023 р.

УДК 378.147:37.017

DOI: 10.59694/2786-6904-2023-1-3-2-239-245

ЗОРОЧКІНА Тетяна Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-6321-0852>
e-mail: zvezdochcina@vu.cdu.edu.ua

ЗОБЕНЬКО Наталія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри початкової освіти Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-3833-958X>
e-mail: nsagarda07@vu.cdu.edu.ua

ГОНЧАРУК Віталій Володимирович – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри хімії, екології та методики їх навчання, Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
ORCID ID <https://orcid.org/0000-0002-3977-3612>
e-mail: gvitalii1975@gmail.com

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КОРЕКЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

ЗОРОЧКІНА Тетяна Сергіївна, ЗОБЕНЬКО Наталія Анатоліївна, ГОНЧАРУК Віталій Володимирович. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ КОРЕКЦІЇ СЕНСОРНОГО РОЗВИТКУ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ІЗ ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

У статті розкрито теоретико-методичні основи корекції сенсорного розвитку молодших школярів із особливими освітніми потребами. З'ясовано поняття «сенсорний розвиток», «відчуття», «сприймання». Розглянуто особливості сенсорного розвитку дітей молодшого шкільного віку, охарактеризовано види сенсорних відчуттів.

Ключові слова: сенсорний розвиток, корекція сенсорного розвитку, молодші школярі з особливими освітніми потребами, діти з порушеннями зору.

ZOROCHKINA Tetiana Sergiivna, ZOBENKO Nataliia Anatoliivna, HONCHARUK Vitalii Volodymyrovych. THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS OF THE CORRECTION OF THE SENSORY DEVELOPMENT OF YOUNGER SCHOOL STUDENTS WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article reveals the theoretical and methodological foundations of the correction of the sensory development of younger schoolchildren with special educational needs. The concepts of «sensory development», «sensation», «perception» are clarified. The peculiarities of the sensory development of children of primary school age are considered, and the types of sensory sensations are characterized. Successful sensory development contributes to the formation of a full-fledged perception of the surrounding reality, serves as the basis of knowledge of the world, the first stage of which is sensory experience.

The success of mental, physical, and aesthetic education largely depends on the level of children's sensory development, since cognition begins with the perception of objects and phenomena of the surrounding world. It was determined that in the conditions of inclusive education, individual remedial classes prevail in accordance with the individual development program of a child with special educational needs drawn up by the support team.

The purpose and tasks of correctional and developmental work in primary school are highlighted. Achieving the goal and tasks of correctional and developmental work in elementary school occurs in the process of implementing the following directions: development of residual vision, mental and sensory functions, speech; orientation in space and mobility; social and household orientation; physical therapy, rhythm. Corrective and developmental programs for students of grades 1-4 with visual impairments have been analyzed, which include a significant number of topics and involve the use of exercises that provide direct correction of the sensory development of younger schoolchildren with visual impairments. Correction of sensory development is an integral part of corrective and developmental work with younger schoolchildren with visual impairments. There are no special classes for the correction of sensory development

in elementary school, but it is carried out in the course of correctional classes under the programs «Development correction» (correction of the cognitive sphere), «Orientation in space».

Keywords: sensory development, correction of sensory development, younger schoolchildren with special educational needs, inclusive education, children with visual impairments.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Важливість сенсорного розвитку дітей з особливими освітніми потребами зумовлює пошук та розробку ефективних засобів і методів його корекції. Відомо, що близько 90% інформації людина отримує за допомогою зору. У сприйнятті відбиваються предметність, цілісність, структурованість навколишнього світу. Якщо діти з нормальним зором можуть спостерігати різні об'єкти, їх зовнішні ознаки з моменту свого народження, то у дітей з порушеннями зору виникають труднощі в отриманні сенсорної інформації про предмети навколишнього світу або така можливість взагалі відсутня. Проте повна чи часткова відсутність зору компенсуються тактильними, слуховими відчуттями. Тому постає необхідність в корекції сенсорного розвитку дітей із порушеннями зору, набутті ними чуттєвого досвіду за допомогою збережених аналізаторів, адже сенсорний розвиток, з одного боку, є фундаментом загального розумового розвитку дитини, а з іншого – має самостійне значення, оскільки повноцінне сприйняття необхідне й для успішного навчання дитини в закладах дошкільної освіти, загальної середньої освіти та для наступної трудової діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблеми корекції сенсорного розвитку дітей з особливими освітніми потребами (ООП) присвячений ряд досліджень. Різні аспекти сенсорного розвитку дітей із ООП розглядалися у роботах А. Колупасової, К. Луцько, Т. Костенко, Л. Магомедової, Ю. Сулейманової, Л. Шестерової, С. Федоренко та ін. Аналіз теорії і практики корекції сенсорного розвитку дітей з ООП, зокрема, молодших школярів з порушеннями зору, показує, що проблема набуває актуальності, проте більшість дослідників розглядають її в контексті дошкільного віку, а аспект корекції сенсорного розвитку дітей молодшого шкільного віку не знайшов свого повного відображення у роботах дослідників.

Мета статті – розкрити теоретико-методичні основи корекції сенсорного розвитку молодших школярів із особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як зазначає К. Луцько сенсорний розвиток – це розвиток у дитини процесів сприйняття та уявлень про предмети та явища навколишнього світу [10].

Науковиця Н. Асадова також вказує, що сенсорний розвиток дитини полягає в розвитку її сприйняття та формуванні уявлень про зовнішні властивості предметів (форма, колір, величина, запах, смак, положення в просторі тощо) та різні явища навколишнього світу вказує, що існують такі види сенсорних відчуттів відповідно до сис-

теми аналізаторів: зорові, слухові, дотикові, нюхові, смакові (Рис. 1.) [11, с. 6].

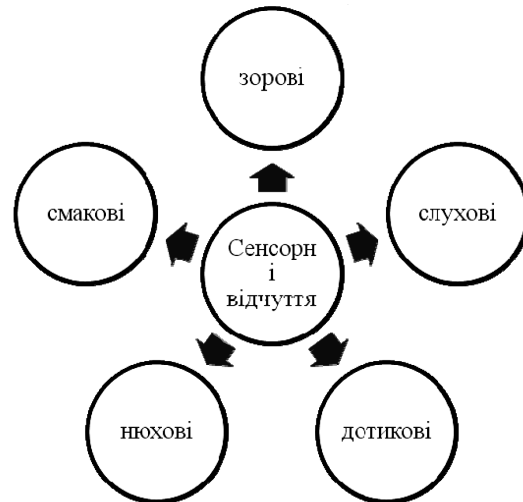


Рис. 1. Види сенсорних відчуттів

У цілому, науковці стверджують, що сенсорний розвиток є не лише процесом розвитку відчуття та сприйняття, а й оволодіння соціальним досвідом та засвоєння системи сенсорних еталонів, тобто узагальнених уявлень про сприймання різними органами чуття властивості предметів, які склалися у ході суспільно-історичного розвитку. У сенсорних еталонах виявляються найбільш істотні ознаки предметів та явищ [4].

Успішний сенсорний розвиток сприяє формуванню повноцінного сприйняття навколишньої дійсності, слугує основою пізнання світу, першим ступенем якого є чуттєвий досвід. Від рівня сенсорного розвитку дітей в значній мірі залежить і успішність розумового, фізичного, естетичного виховання, оскільки зі сприйняття предметів і явищ навколишнього світу починається пізнання. Всі інші форми пізнання – запам'ятовування, мислення, уява – будуються на основі образів сприйняття, є результатом їх переробки [8, с. 31].

Варто зазначити, що усе частіше у дітей з особливими освітніми потребами спостерігаються різні порушення зору. Порушення зору в школярів є предметом ряду досліджень, в яких зазначається загальна закономірність – зростання кількості учнів з різними порушеннями зору в початковій школі.

Оскільки сенсорний розвиток полягає в розвитку процесів відчуття та сприйняття, розглянемо їх особливості у дітей молодшого шкільного віку з порушеннями зору. Відчуття є психічним процесом відображення в свідомості людини окремих елементів і властивостей предметів чи явищ, що безпосередньо впливають на органи

чуття. Вони є основою для більш складних пізнавальних процесів та відображають кольори, запах та інші об'єктивні якості явищ. У зв'язку з тим, що різні властивості дійсності є взаємозалежними, відповідно і відчуття людини є взаємозалежними також і надають сенсорний матеріал для побудови психічних образів [8, с. 31].

Особливість процесу відчуття у дітей з різними порушеннями зору полягає в тому, що вони мають відхилення у взаємодії між зоровим аналізатором та іншими аналізаторами. Це негативно впливає на сенсорний розвиток дитини загалом та спричиняє порушення процесу пізнання та практичної діяльності. Однак завдяки динамізму і пластичності сенсорної організації, порушення міжаналізаторних зв'язків не призводять до незворотних патологічних змін у психічному розвитку дітей з різними порушеннями зору. Для компенсації різних порушень зору дитини важлива взаємодія всіх органів чуття та відчуттів: під впливом однієї аналізаторної системи підвищується чутливість іншої.

У своїх дослідженнях Б. Ананьев звертав увагу на феномен синестезії, за якого асоціативним шляхом можуть виникати відчуття в іншій аналізаторній системі під впливом подразника однієї модальності. Таким чином, відчуття одного виду можуть переходити в відчуття іншого виду [14, с. 13].

На сучасному етапі експериментально доведено, що втрачені зорові функції замінюються переважно завдяки діяльності слухового та тактильного аналізаторів.

У разі тяжких порушень зору слухова чутливість дитини підвищується, оскільки слуховий аналізатор активніше бере участь у розмовній діяльності. Це дає змогу дітям із різними порушеннями зору успішно здобувати знання та застосовувати їх на практиці. Науковцями вивчалася й нюхова та смакова чутливість дітей з різними порушеннями зору, встановлено, що вона дещо підвищена порівняно з нормою. Відчуття смаку і запаху дітей з різними порушеннями зору сенсифікуються під час занять, пов'язаних із просторовим сприйняттям і та виконання побутових дій [8, с. 32]

Таким чином, розвиток здатності тонко розрізняти зовнішні впливи та зростання різних видів чутливості значно компенсують зорові дефіцити в процесі просторової орієнтації та соціальної адаптації в дітей з різними порушеннями зору.

Сприймання – це цілісне відображення об'єкта, предмета чи явища в результаті усвідомлення людиною їх характерних особливостей та ознак. Сприймання відбувається через дії, пов'язані з розглядом об'єкта та побудовою його образу. Кожен акт сприйняття заснований на руховому процесі, наприклад, рух очей по контуру предмета, рух рук по поверхні предмета тощо. Зміни в сенсорній сфері дітей з різними порушеннями зору впливають на їхнє сприйняття навколишніх предметів і явищ. У нормі зазвичай формується

візуальний, тобто зоровий тип сприйняття. Залежно від ступеня порушення зору у дітей спостерігається редукування (ослаблення) та скорочення або й повна втрата зорових відчуттів. Внаслідок недостатнього чуттєвого досвіду відбувається слабший прояв апперцепції порівняно з нормою. Окрім недостатності чуттєвого досвіду діти з різними порушеннями зору мають зниження повноти й точності відображуваного. Все це ускладнює осмислення, розуміння й узагальнення образів, скорочуючи зону константного зорового сприйняття і порушуючи його цілісність [8, с. 33].

Відповідно до досліджень Ю. Кулагіна, нервовий механізм сприймання в дітей в нормі та з різними порушеннями зору є ідентичним, проте за умови зорової депривації, утворення тимчасових нервових зв'язків між мозковими центрами зорового та іншого аналізаторів стає неможливим або утруднюється. Попри це, лише за тотальної сліпоті відбувається домінування шкірно-механічних та рухового аналізаторів, що лежать в основі дотикового сприймання. У разі інших порушень зору навіть серйозні порушення зорового аналізатору не зумовлюють зміну типу сприйняття [6, с. 320]. Таким чином, дитина може і з допомогою дотику, і зору самостійно й адекватно визначити величину, відстань, форму, напрямок, стан об'єкта, але лише при повній сліпоті відбувається домінування дотикового сприйняття на зоровий.

Науковці зазначають, що «людина за допомогою зору розрізняє кольори, а за допомогою дотику – ще й вагу, холод, тепло тощо. Відзначимо, що рух очей – конвергенція, дивергенція, акомодация є ідентичним руху руки, що обмацує предмет. Таким чином, дотикове сприймання відображає одинадцять категорій ознак, а зорове сприймання – вісім. Зорове сприймання, яке характеризується зниженням гостроти зору, порушенням відчуття кольору, звуженням поля зору, різко відрізняється від сприйняття в нормі за ступенем повноти, точності й швидкості відображення дійсності, а також звуженням і деформацією зони зорового сприймання – поля зору» [8, с. 34].

Аналіз психолого-педагогічної, методичної літератури показав, що значна увага корекції сенсорного розвитку приділяється в закладах дошкільної освіти, де передбачаються окремі корекційні заняття з сенсорного розвитку для дітей дошкільного віку з порушеннями зору. Щодо початкової школи, то корекція сенсорного розвитку є елементом загальної системи корекційно-розвивальної роботи, необхідність розвитку відчуття, сприйняття зазначені в корекційно-розвиткових програмах для дітей з порушеннями зору. Тож далі розглянемо систему корекційно-розвивальної роботи та місце в ній корекції сенсорного розвитку молодших школярів з різними порушеннями зору.

Варто зазначити, що метою корекційно-розвиткової роботи з учнями з різними порушеннями

зору є, насамперед, «створення та забезпечення рівних можливостей для отримання доступної, якісної та ефективної освіти, повноцінного психофізичного та особистісного розвитку, соціалізації та інтеграції дітей зі зниженим зором через розвиток порушених фізичних та психічних функцій засобами корекційно-компенсаторного впливу» [3, с. 22].

Корекційно-розвиткова робота може здійснюватися в груповій чи індивідуальній формі. В умовах інклюзивної освіти зазвичай переважають індивідуальні корекційні заняття відповідно до складеної командою супроводу індивідуальної програми розвитку дитини з особливими освітніми потребами. У спеціальних закладах для дітей з порушеннями зору корекційні заняття також проводяться за окремим графіком після уроків, проте частіше зустрічаються групові форми [1, с. 54].

Основними завданнями корекційно-розвивальних занять є: «розвиток та виправлення функцій зору, подолання вторинних порушень пізнавальної, орієнтувальної діяльності, мовлення, фізичного розвитку; компенсація і корекція порушень розвитку шляхом психолого-педагогічних, лікувально-профілактичних методик з максимальним використанням засобів індивідуальної корекції; надання допомоги для засвоєння системи знань, умінь і навичок в обсязі, визначеному державним стандартом освіти, повноцінного розвитку особистості дитини, її пізнавальних і творчих здібностей; адаптація розвивального середовища до пізнавальних можливостей дітей зі зниженим зором для опанування ключових життєвих компетентностей; розвиток слухового, дотикового, зорового, кінестетичного сприймання, ознак та властивостей навколишнього світу. Формування уявлень про предмети, які наповнюють оточуючий простір; орієнтування у замкненому та вільному просторі; розвиток особистісної, емоційно-вольової сфери та комунікативних навичок; накопичення необхідного досвіду самообслуговування та самостійної життєдіяльності; охорона і зміцнення фізичного і психічного здоров'я дітей з порушеннями зору» [13].

Досягнення мети та завдань корекційно-розвиткової роботи в початковій школі відбувається в процесі реалізації наступних напрямків: розвиток залишкового зору, психічних і сенсорних функцій, мовлення; орієнтування в просторі та мобільність; соціально-побутове орієнтування; лікувальна фізкультура, ритміка.

Відповідно до вказаних напрямків корекційно-розвиткової роботи Міністерством освіти і науки України затверджено відповідні корекційно-розвивальні програми для учнів 1-4 класів з порушеннями зору [2, 5, 7, 9, 12, 13].

Задля встановлення змісту та сутності корекції сенсорного розвитку дітей з порушеннями зору у початковій школі нами проаналізовано вищезазначені програми.

Програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором «Корекція розвитку» (корекція пізнавальної сфери) (авт. Ю. Сулейманова) охоплює наступні аспекти корекції сенсорного розвитку молодших школярів.

У 1 класі програмою передбачені теми «Звуки. Поняття шум, звук, голосно, тихо. Прийоми і методи обстеження предметів за допомогою слуху. Звуки навколишньої дійсності. Розпізнавання звуків навколишньої дійсності. Упізнавання та локалізація в просторі звуків», «Запахи. Різноманіття запахів, що нас оточують. Прийоми та методи обстеження предметів за допомогою нюху», «Колір. Основні кольори. Розвиток зору. Офтальмотренажери. Офтальмогімнастика», «Температурні відчуття: холодне, гаряче, тепле», «Смаки. Смакові відчуття. Поняття солодке, солоне, кисле, гірке», «Овочі. Фрукти. Ягоди. Розрізнення овочів, фруктів, ягід за смаком та запахом», «Рослини. Будова рослин. Органи рослин: корінь, стебло, листки, квітки, плоди», «Тварини», «Птахи». Кожна з тем передбачає формування відповідних сенсорних еталонів, розвиток різних видів відчуття та сприйняття, формування дій спільного використання дотику і залишкового зору, а також використання інших збережених аналізаторів при обстеженні предметів шляхом застосування вправ та ігор на обстеження предметів, муляжів, рельєфних малюнків, ліплення відповідно до тем, дидактичних ігор «Слухаємо вулицю», «Впізнай за голосом», «Що так звучить?», «Що так пахне?», «Впізнай за запахом» тощо [13].

Безпосередня корекція сенсорного розвитку дітей з порушеннями зору у 2 класі забезпечується темами «Звуки. Запахи. Смаки. Кольори. Різноманіття звуків навколо нас. Розпізнавання звуків навколишнього світу. Розпізнавання на слух дій, які здійснює людина. Різноманіття запахів навколо нас. Приємні та неприємні запахи. Аромат. Розрізнення кольорів. Смакові відчуття», «Прийоми обстеження предметів та натуральних об'єктів. Алгоритм обстеження. Обстеження предметів різної модальності», «Що з чого зроблено. Співвіднесення предметів з їх первинними матеріалами. Групування предметів за матеріалами», «Геометричні фігури», «Грошові одиниці. Розрізнення монет». Продовжується оволодіння сенсорними еталонами відповідно до тем, які вивчалися в 1 класі. Крім того, відбувається «формування вмінь використання всіх збережених аналізаторів під час відвідування закладів культурно-мистецького призначення» в межах теми «Види мистецтва. Поняття «художній смак». Види закладів культурно-мистецького призначення. Театр. Кінотеатр. Музеї» [13].

Відповідно до програми у 3 класі зберігаються попередні напрямки корекції сенсорного

розвитку молодших школярів, продовжується розвиток уміння спільно використовувати всі органи чуттів для здобуття сенсорної інформації про предмети і об'єкти навколишньої дійсності, проте третьокласники навчаються інструментальному обстеженню предметів (за допомогою грифеля, голки, ножиць, язика).

У 4 класі відбувається закріплення навичок інструментального обстеження (за допомогою грифеля, голки, ножиць, язика), вводиться моделювання з геометричних фігур та об'ємних тіл. По завершенню 4 класу учні з порушеннями зору мають «уміти висловлювати свою думку на основі використання системи сенсорних еталонів як оцінюючих засобів; спільно використовувати всі органи чуттів для здобуття сенсорної інформації про предмети і об'єкти навколишньої дійсності; розпізнавати й називати прості геометричні фігури та об'ємні форми, основні складові частини будови рослин, птахів, тварин, риб, комах, людини; розрізняти, порівнювати, групувати, класифікувати, описувати рослини, тварин, птахів, комах, усвідомлювати їх значення в природі; мати уявлення про частини власного тіла; розрізняти грошові одиниці (монети і купюри), визначати їх номінал; уміти інструментально обстежувати предмети (за допомогою грифеля, голки, ножиць, язика); уміти графічно зображувати прості предмети; уміти співвідносити натуральні об'єкти із графічними зображеннями; свідомо використовувати культуру дотикової роботи у процесі дій з об'єктами навколишньої дійсності; уміти читати і правильно розуміти рельєфний малюнок, співвідносити його з натурою» [13].

Таким чином, програма корекції пізнавальної сфери включає значну кількість тем та передбачає застосування вправ, що забезпечують безпосередню корекцію сенсорного розвитку молодших школярів з порушеннями зору. На нашу думку, це пов'язано з тим, що корекція сенсорного розвитку забезпечує оволодіння компенсаторними навичками, які припускають використання функцій різних систем і органів замість порушених чи відсутніх та забезпечують повноцінний розвиток молодших школярів.

Наступна корекційно-розвиткова програма, яка широко забезпечує сенсорний розвиток учнів початкової школи – програма з корекційно-розвиткової роботи для підготовчого, 1-4 класів спеціальних загальноосвітніх навчальних закладів для сліпих дітей та дітей зі зниженим зором «Орієнтування в просторі» (авт. С. Кондратенко, В. Говшовський) [7].

Програмою передбачено вивчення 7 тем у кожному класі: «Розвиток дрібної моторики», «Розвиток загальної моторики», «Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору», «Орієнтування на власному тілі», «Орієнтування в мікропросторі», «Орієнтування в макро-

просторі», «Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування» [7].

Теми «Розвиток дрібної моторики» та «Розвиток загальної моторики» забезпечують розвиток дотикової та м'язової чутливості, координації рухів пальців і рук, інструментального дотику.

У процесі вивчення теми «Розвиток уявлень про предмети та явища оточуючого простору» учні з порушеннями зору розвивають уміння обстежувати предмети за сенсорними еталонами (колір, форма, розмір, величина, вага) та геометричні фігури, тіла за допомогою кисті рук (пальцевий, кистьовий та долонний способи) тощо [7].

Тема «Орієнтування на власному тілі» в контексті сенсорного розвитку сприяє відповідному формуванню сенсорних еталонів та розвитку просторових уявлень, конкретизації поняття «дзеркальність».

Вивчення тем «Орієнтування в мікропросторі» та «Орієнтування в макропросторі» сприяють розвитку дотикового сприймання, м'язово-суглобної чутливості та просторових уявлень.

Важливою в вказаній програмі є тема «Розвиток готовності збережених аналізаторів (слух, нюх, дотик, залишковий зір) до навчання просторового орієнтування», адже саме вона реалізує такі напрямки як «формування уявлень розрізняти на дотик (долонею, пальцями рук, підшвами ніг) деякі властивості оточуючих предметів; впізнавати і локалізувати голоси знайомих людей, впізнання деяких домашніх тварин і птахів за їх голосами; розпізнавати за запахом їжу, кабінет лікаря, їдальню; розвиток вміння розрізняти і співставляти поверхні матеріалів (різновиди тканин, дерево, скло) впізнавати предмети знайомого простору з допомогою залишкового зору, вчити виділяти зорові ознаки предметів, що наповнюють знайомий простір (колір, форма, розмір), сприймати добре знайомі предмети в контрастному кольоровому зображенні; вчити дотиково сприймати підшвами ніг асфальтованої і трав'яної доріжок; знайомити з деякими рельєфними мітками на аркуші паперу (ялинка, кулька, будиночок, прапорець) і розпізнавати їх; формувати вміння локалізувати нерухомі і рухомі джерела звука у вільному просторі, оцінювати віддаленість озвученого предмета (поняття далеко-близько, ближче-далі), впізнавати на слух деякі дії, які здійснює людина (відкривання дверей, удари в бубон та ін.); вчити визначати за голосом емоційний стан близьких людей, впізнавати деякі звуки природи (шум вітру, дощу); вчити визначати з допомогою нюху запахи, що зустрічаються в побуті» [7].

Решта затверджених корекційно-розвиткових програм не передбачають спеціальної організації корекційних занять з сенсорного розвитку, проте реалізація деяких напрямків корекційної роботи може передбачати застосування вправ, які спри-